

פאול נוינורקט: הקולקטיב הסובייטי ביצירתו של סולז'ניצין

יוסף סטאלין, המכונה דז'וגאשווילי: שר-הטכס הגדול ברומן המעגל הראשון מצייר סולז'ניצין תמונה מפורטת של הוויית הכלא בהנהגתו של יוסף סטאלין ה"נצחית". זוהי יצירה מסועפת בממדיה, שאינה מכוונת במיוחד לפתח איוו מנפשותיה המגוונות. נסיונו של הסופר ליצור איזה מין גיבור על-ידי הכנסת הדמות של הדיפלומט אינוקנטי וולודין, יועץ-מדינה דרגה ב', הוא תחבולה הבאה לקשור את הקצוות הרופפים המצויים לרוב ברומן שלו לכלל גרעין בעל-משמעות. וולודין הוא איש המידרג הסובייטי הנהנה ממידה יחסית של חופש בביצוע. לבסוף מקצץ המחבר אפילו ביטוי סמלי זה של נידות אישית ומשווה לו את הממדים הנאותים של נורמה סמלית. הנה כך אינוקנטי וולודין מוצף ונבלע במערבולת של הדיאלקטיקה הסובייטית האוחזת בסוהרים ובאסירים כאחד בחומרה נחרצה ובשוויון-נפש אכזר. נוטלים ממנו את דרגתו ומעלתו, והוא מסיים את חייו כאסיר מדיני רגיל.

בתפיסת-הדברים הסובייטית זו ראייה בל-תנוצח לעליונות ה"מוחלטת" של השקפת-עולם השאובה מתורת המטריאליזם ההיסטורי. כל גילוי של התנגדות סופו שמוציאים אותו ממחבואו ומוחצים אותו "לטובת העניין". אין הקורא חש באי-האמצעיות של מאורעות דראמטיים אלא, בעצם, בטיפוס פעולה-צללית, המוקרנת על הברד על-ידי איזה שר-טכס סמוי-מן-העין, מבצעם המפיסטופלי של זממים אפלים, הקרוי בפי סולז'ניצין ה"נצחית" (סטאלין). כיון שזכה לחיי-אלמוות, שוב אינו זקוק לשינה אלא הוא מתהלך כל הלילה אנה ואנה במשרדו, ולעולם עינו פקוחה על צאן-מרעיתו. ברצון או שלא ברצון אתה נמשך למסגרת המחשבה שאותה מתווה היינריך פון-קלייסט ביצירתו תיאטרון הבורות. הפעולה המועברת אל הצופה איננה ישרה ובלתי-אמצעית שהרי השחקן נשאר מאחרי הבימה. הוא מושך בחוטים על-ידי שהוא מאציל את מרכז-החובד שלו על הבורות, שבכוח רצונו הן מתעוררות לחיים. ואכן, לפרקים ודאי מכרסמת בלב האמן ידיעת הגבולות שמעמידות לפניו הבורות שאותן הוא מפעיל. ההאצלה של תודעתו לתוך מרכז-כובד פיזי היא צימצום של הכרת-האני. במסגרת מסוג זה השחקן והקהל נפגשים בתנאים שווים. הגילום הסמלי של מצב זה הוא הנחש האורזורי הנושך את זנבו שלו. זו הפלירומה אשר בה חוסר-הדיפרנציאציה הוא אופן-הקיום השליט מאחר שמונעים את ה-*vis motrix* (הכוח המניע) של נפש האדם מלשקוד על מטרתו שמחוץ למסלול הפתלתול, המצמצם.

זהו הרקע המקראי הצלול שעליו הורכב האורזורוס הסובייטי. בתוך פלירומה זו נפרשים ימות-המשיח הסוציאליסטיים, שעקב איוו כאריזמה מיסטית גז מהם סוף-סוף המאבק הדיאלקטי. באפותיאווה זו ששונתה תכלית-שינוי מוכרח היה יוסף

סטאלין, ה"נצחי", לדעת עד לכאב כי "הקרב לא תם עדיין, הבנין לא נשלם, ואין איש שיחליף אותו".¹ הרמוז הדק על נדודי-השינה שלו בגיל תשעים מוסב על תעותועי-הגדלות שעיקמו את רוחו. הנה כך, "התהלך הנצחי, הנפעם מחשבות גדולות, במשרדו בלילה. מין מנגינה פנימית גאתה בתוכו, מין תזמורת כבירה סיפקה לו מנגינות-לֶכֶת".² תיאודור שרדר (Schroeder) קורא לפירוש המיטאפיזי הזה של מצבי-ההרגשה שלנו "אקסטאזה אִירוטית פסיכוגנית". האדם בו מדובר שקוע בצורה דיבוקית כל-כך ברגשותיו עד שבנקל יוכל להחדיר את ההרגשה האקסטאטית שלו לתוך כל הגילויים של הטבע שסביבו.³

צללית-הענק שמטיל המנהיג הזקן על העולם אשר "ברא" טעונה טראומה של גילויי שגעון-גדלות. דומה הדבר כאילו אהבה-בי-געוריו עם אמא-כנסיה נחרטו בנשמתו כחותם בל-יימחה. הוא התחנך על הברית הישנה והחדשה, שר במקלה הכנסיה, כרע ברך לפני איקונים, היה תלמיד מסור בסמיגריון לפרחי-כהונה.

פרויד טוען כי רוב הפסיכו-נברוטיקנים נתקפים חולי רק אחרי גיל ההתבגרות המינית, כתוצאה מן הדרישות שחיי-מין רגילים מעמידים לפניהם. הדחקות מיניות כגורם פנימי, יחד עם גורמים חיצוניים כמו הגבלת החופש, אי-האפשרות להתקרב אל מושא מיני רגיל, הסכנות שבמעשה המיני הרגיל וכו' מביאים לידי עיוותים באנשים שלולא כן אולי היו נשארים גורמליים.⁴

סולוביציץ מספר לנו שסטאלין חס על חייו של מפקח-הכנסיה אבאקאדזה שגירש אותו בזמנו מן הסמינר. כיון שהמיר אמונה אורתודוקסית אחת בחברתה הבין היטב מאד את המנטאליות האורתודוקסית, והוא היה "מרוצה בהחלט שבתפילותיה מכריזה עליו הכנסיה שהוא מנהיג בחירי-אלוהים. משום כך תמך בכספי הקרמלין במרכז הכנסיה האורתודוקסית הרוסית בזאגורסק".⁵ למרות המאבק המר שניהלה המפלגה הקומוניסטית נגד הכנסיה, מעולם לא הצליח סטאלין להשתחרר מאותה גטייה דו-ערפית לדת האורתודוקסית. כאשר ביקר הפטריארך הדתי הזקן בקרמלין, בא סטאלין "לקדם את פניו ליד דלתות-הכנסיה וכשהוא מחזיק בזרועו הוליכו אל השולחן. קודם חשב למצוא איזו אחווה קטנה בשבילו אי-שם... ולתת לו אותה במחנה. כמו שהיו נותנים פעם, למען הנשמה".⁶

במקום אחר עמדנו על האופי המגיעתי העז של האידיום הדתי, העשוי לשמש ערובה כנגד סכנותיהן של מחלות-עצבים. פרויד טוען שהדת מביאה אתה הגבלות דיבוקיות, ובכך דומה היא במידה רבה לנברוזה דיבוקית של יחיד. אולם בקבלת מצוותה של הדת כרוכה קבלתה של הנברוזה הכללית, החוסכת מן היחיד את התפקיד לבנות לו נברוזה אישית.⁷ לכן כאשר היחיד פורש מן הדת הרי בואת הוא הורס את התמנועה של הנברוזה הכללית. כתוצאה מכך נוצרת קונסטלציה אדיפאלית שכמוה כ"הריגת האב הפרימיטיבי",⁸ שהוא צלם-האלוהים המקורי. עם סילוקו מקבל האדם לידי את הזכות על החיים והמוות בחינת פרקליטו של אלוהים. בשלב גורלי זה באה לידי גילוי הפסיכו-נברוזה של יוסף סטאלין.

האידיאל התרבותי של סטאלין: ממד נרקיסטי מטען האנרגיה הליבידית הרעננה שהעתיר קודם יוסף הצעיר על האיקונים בסגידתו הדתית כוון עכשיו מחדש אל אני-מאמין פוליטי. עם הסתלקותו של האלוהים הכל-יכול השתחררה כמות נכבדה של ליבידו, שלאחר-מכן חזרה והופיעה בנשמתו של "הנצחי". ואולם, מהיותו בן-אלמוות, כאמור, שוב לא היה זקוק לשינה. הוא סימל אותה אהדות מיסטית שבה היתה סוף-סוף השניות של חומר ורוח למזיגת-הפכים, מין נבואת-לב על איזה פתרון אסכטולוגי לתהליך הדיאלקטי. כך איפוא צימצום חירותו של היחיד בברית-המועצות היא כנראה תנאי עיקרי הקשור קשר הדוק לדרישותיה של המציאות הסוציאליסטית והוא גלוי בעליל בדיקטאטורה של הפרולטריון. הצביון הטוטאליטרי הזה מואצל על הקולקטיב. בשם התבונה הוא נוטל לעצמו את הזכות לחרוץ את גורלו של כל פרט באותה חברה. במשטר מסוג זה ציות לתקנות של הפרוידים השליט הוא תנאי ולא-יעבור. הפרט נדרש לקבל דברים הנראים בלתי-הגיוניים. אכן, העיקר של אבי-הכנסיה הקדמון טרטוליאנוס, *credo quia absurdum* (אני מאמין מפני שזה מופרך), מועלה כאן לדרגת דוגמה מארקסיסטית בל-תחולל. סטאלין עצמו, כמו שנאמר למעלה, מעולם לא השתחרר מן המשנות הדתיות ששלטו בו בימי-נעוריו. אמת, הוא הטיף להרס הכנסיה כקו מפלגתי, אך בעצם רק העמיד את האני-מאמין הפוליטי על מקומו של זה שאותו נתן לשימצה בשעתו. כתוצאה מכך נשארה נטייתו הדתית-ביסודה של סטאלין בגדר ניגוד גפשי שלא בא על פתרונו. הוא בעט בצלם הדתי של אֵל כל-יכול ועל מקומו הציג את האיקון של סטאלין ה"נצחי". כשסקר לאחור את פעלו—כלומר: יצירת תרבות סובייטית "אידיאלית"—היה לו יסוד למצוא סיפוק בשליחותו. פרויד מבחין בנטייה נרקיסית בהאצלה הנפשית הזאת. בנושאי התרבות מחדירים את ההכרה שהאידיאל שלהם עולה על זה של שאר אומות. אגב כך מופחתת כל איבה אישית היפותטית בתוך החברה האידיאלית, שהרי תמיד יכול אדם להתגאות על העובדה שהוא משתייך לאומה אדירת-כוח. הסטאטוס של *civis Romanus* (אזרח רומאי) היו בו צדדים של זקיפת-קומה אפילו בשביל הפליבאים העלובים של הקיסרות הרומאית. הזכות לבזו לאנשים שמבחוץ יש בה אפוא לפצות את המצויים בפנים על העוולות הנגרמות להם בתוך החטיבה שלהם פנימה.⁹

אף כי הפחתה זו של האיבה הפנימית מובלעת באידיאל התרבותי, מקנן בה גם יסוד של מפח תרבותי הואיל והיחיד חייב לרסן את תאוותיו המוגזמות כדי למלא אחר "כללי-המשחק". המפח הזה הטבוע בעצם מהותה של תרבות הוא השליט בכל היחסים החברתיים. במסגרת הדיאלקטיקה הסובייטית, היחיד חשוד מראש. הוא האנטייתיזה-בכוח מבחינת המפח התרבותי. הקבוצה היא הביטוי לאפשרויות מוגבלות, היחיד ביטוי לשאיפות בלתי-מוגבלות. החוק החל על שניהם אינו מניח שום "מודוס אופראנדי" ליחיד אלא אם כן יכוף את שאפתו האישית לקנה-המידה הצמצמני הטבוע במהותה של התרבות. לדברי פרויד, מאבקו של המין האנושי מרוכז סביב המשימה האחת "של מציאת הסכמה נוחה—כלומר, הסכמה שתביא עמה אושר—בין תביעה זו

של הפרט ובין תביעות התרבותיות של הקבוצה".¹⁰ כנגד אפשרות ההשלמה כפי שפרויד מבטא אותה קם הרברט ריד, הטוען כי אין לגשר על הקרע בין האמן היוצר ובין הקולקטיב כאפוטרופוס על תביעות התרבות, ומכאן שהוא נצחי. יכול המשורר לעשות פשרות עם הליברליזם, עם הסוציאליזם, עם הסוציאליזם הממלכתי. משטרים אלה מצדם אפשר שיהיו פטרוניים לתרבות, אבל אין הם יכולים לערוב לפעילות היוצרת של המשורר מפני שאינם יכולים להכיר בבדידות של איזה מאזרחיהם. הבדידות היא פרישה מן האמנה החברתית, כפירה בעקרונות הקולקטיביזם.¹¹

דוגמה לענייננו הוא הצק (אסיר) לב גריגורביץ' רובין, בלשן ומורה-לשעבר, בן 36. היה זה מקרה טראגי במיוחד מפני שאף מאחרי חומות הכלא שמר האיש אמונים לאידיאולוגיה המארקסיסטית. "הוא נאסר על-ידי פקידים חסרי-רגש מפני שאהב את הענין המשותף יתר על המידה".¹² השתלשלות מיוחדת של מאורעות דחתו למצב של סתירה שלא יכול היה להתמודד עמו. הוא קם נגד פקידים-כלא וסוהרים להגן על זכויותיו וזכויות חבריו-למאסר, ובתוך כך נשאר ער לדיאלקטיקה הקובעת את המעשים האלה.¹³ לעיני רוחו של רובין שבה לחיים תמונה מן העבר, מעשה שהיה בבית-הסוהר של חרקוב עשרים שנה קודם-לכן. צק אחד הוטל לציגוק ומילל היה מן התא הקפוא: "הלאה התליינים הסטאליניסטיים!"¹⁴ חיש-מהר השתיקו הסוהרים את קולו. אולם אז "חשו שלש-מאות אסירים בשלש-מאות תא-בידוד אל דלתותיהם, הלמו בהן, ושאגו: 'הלאה כלבי-הדמים! הם שותים את דם הפועלים! צאר חדש יש לנו על גבנו. יחי הלניניזם! ולפתע בקעו קולות אחווי-תזוית מאחדים מן התאים: 'קומו, אסירי-רעב'..."¹⁵

בדיון שלו בנרקיסיות מצביע קארל מנינגר על תכונות-אופי כגון דקדקנות, דייקנות, אכזריות ושנאה עזה שאפשר ליחסן לבטיות אנאלו-אירוטיות.¹⁶ מסירותו שאין-לה קץ של סטאלין ליצירתו של אידיאל תרבותי טבועה בחותמה של התמכרות נרקיסית כזאת. הוא מתמסר לבניית *monumentum aere perennius* (אנדרטה מאריכת-ימים יותר מברונזה—הוראציו). בשקידה זו על ה"אידיאל" התרחבה האוטונומיה של האני שלו עד קצה גבולותיה על חשבון תת-הרברים שבנשמתו. כתוצאה מכך ספירת האגו שלו, העמוסה כבר לעיפה, בולעת את תוכן התת-מודע שלו. כך הוא מתחיל לסבול מנדודי-שינה, אבל אגב כך הוא הורס מבלי משים את עצם האפואיאווה של פולחן-הנצחיות שלו. אוטו ראנק מאשר תכונה זו של הגברוטיקן, השואף לדת פרטית (נצחיות) אלא שעקב המודעות-העצמית הדוויה שלו הוא זוכה רק לפרשנות הרסנית של נשמתו.¹⁷ המרד המתואר למעלה בכלא חרקוב הוא אפוא האצלת ההתפוררות הקאטאטונית של תפקידי-האני אצל סטאלין.

איוואן דניסוביץ', המכונה כל-אדם

הקולקטיב הסובייטי, כפי שסולזניצין מתארו, הוא הבוואה האמיתית של אלמוניותו של סטאלין, ז.א. של נשמתו הנגועה. אף באחד מן הרומנים של המחבר אין אנו

נתקלים בהופעתו של אני גיבורי. אפילו ביום אחד בחיי איוואן דניסוביץ' אין הגיבור יחיד מוגדר כהלכה המתלבט בחבלי דיפרנציאציה-עצמית אלא הוא אותו איוואן רוסי נטול-פרצוף שקיומו כאסיר אינו נבדל בשום מקום מזה של כל שאר האיוואנים. עובדה זו אינה מודגשת דו-הצורך על-ידי מבקרים מסוימים, המיחסים נטייה אינדיבידואלית יותר למאבקו הפאתטי של הגיבור. הייזרד (Hayward) ולאָדז (Labeledz) מדגישים את "ישרותו, כבודו-העצמי וגאווותו בקרב חסר-תקוה עם כוחות מסתוריים שלכאורה מנוי-וגמור אתם—מטעמים המופלאים מבינתו—להרוס את הכרת-הערך האנושית שלו, לשלול ממנו את זכותו לאהוב את מולדתו, ולרוקן את מעשה-ידיו מכל משמעות".¹⁸ הנסיון של איוואן דניסוביץ' "לשמור על ישרו" הוא מרחיק-לכת לא פחות מן "הכוחות המסתוריים המופלאים מבינתו". בחברה בה שלטת אווירת בית-הסוהר אין קיומו של איוואן זקוק לשום הצדקה מיוחדת. סיפור-חיי חסר סיבוכים ממש כמו האיש עצמו. הוא נפל בידי הגרמנים בימות מלחמת-העולם הראשונה, והצליח לברוח. משחזר אל הקווים הרוסיים נאסר בידי בני-ארצו ונדון לעבודת-פרך בסיביריה מפני שהשלטונות החליטו כי הגרמנים שיחררו אותו כדי שירגל בשבילם. אין שמץ הוכחה לביסוסה של טענה זו, ואף-על-פי-כן מחייבים אותו בדיון. משעה שהוא מגיע למחנה שוב לא נותר שום דבר מסתורי או מופלא מבינתו. הרֶאִיפיקציה של אישיות האדם נמשכת לאורך הפריפריה של המכנה-המשותף הנמוך ביותר. לפיכך הרומן של סולזניצין הוא "מחזה-מוסר בו הגנר איוואן דניסוביץ' שוכב כל-אדם".¹⁹ המאסר שנגזר עליו הוא מאסרו של כל-אדם, מפני שכל אדם הוא חשוד. ההנמקה של כל-אדם טמונה במאבק שלו להתקיים בלי הבדל מה התוצאות. בשום מקום אין לגלות כוחות מסתוריים ברומן זה. המאבק לשלטון מתנהל בכל מקום. מתברר כי התושיה של איוואן בהוצאת קמצוץ נוסף של לחם משומרי הקטנוניים היא עתודה של כוח-התמדה חסר-מצרים של ההמונים הכלואים בשביל מלחמת-הקיום. אפילו הדמות של אֶלִיֹּשֶׁקָה, הבפטיסט, המיצג אנטיטיזה דתית אָזוֹטֵרִית, לעולם אינה מתגדרת בשום צורה מוכרעת המכוונת-אל-האָגוּ. הטיעון שלו, שכל החיים הם קיום של כלא בו נשמת האדם מוחזקת בשבִּיָּה, הוא פתרונו החמקמק שלו לקשי מצבו של האדם. דבר זה מאפשר לו להחזיק מעמד אפילו מתחת לרמת-הקיום המקובלת.

אולם בתוך כל הדיכוד הקודר הנסוך על אווירת המחנה נשאר קרן רפה של תקוה. רפה היא כמו השמש החרפית באקלים הצפוני של סיביריה. כל כמה שיהיה איוואן הרוסי ממולח וערמומי בהשגת אותו קמצוץ נוסף של לחם לעצמו, תמיד הוא מוכן לעבוד קשה אם יתנו לו אפשרות להרוויח את המנה הנוספת שלו בעמל-כפיו. הקו המובהק של רומן זה, שלא לומר העיקרי, הוא היכולת העצומה של ההמונים הרוסיים לסבול מחסור ורעב מסוגים הרבה ויחסם חסר-הפיקפוקים לעבודה. פלגה 104 שאליה משתייך איוואן מצטווה להקים חומת לגנים מסביב לחצר בית-הכלא. אף שכל אחד מאנשי החבורה יודע כי על שְׂבִייתו שלו הוא שוקד, הריהו מתאמץ בכבוד-ראש ובהתלהבות כדי להיות ראוי לתוספת המזון אשר יקבל בתמורה. ואולם

אם בוחרים באסיר להענישו, בתואנת-הבל כלשהי, מוציאים אותו מן התור ללחם. דבר זה כמוהו כגזר-מיתה. משליכים בני-אדם לתוך ה"פחית", בור-צינוק אפל ומחניק, אך כל עוד נותרת תקוה לחזור אל התור ללחם עשוי האסיר להחזיק מעמד בכוח-הרצון בלבד. בעצם, זה "הכוח המסתורי" היחיד שאפשר למצאו בתוך מחנה-המאסר. זהו מאגר-החיים האינסטינקטיבי, הלא-גדלה, הממאן להיכנע. כאשר יורד המסך על מחנה-מוסר זה, מצליח איוואן לעזוב את הבימה בבת-צחוק. מרצה היה עונש של עשר שנות מאסר על אי-אלו האשמות שנמצצו מן האצבע. "היו שלושת-אלפים שש-מאות וחמישים-ושלושה ימים כאלה בגזר-הדין שלו, מתרועע-השפמה עד כיבוי-אורות. שלושת הימים הנוספים היו בגלל השנה המעוברת".²⁰ נופך ההומור בפסוק האחרון הוא הבטחה עטורת-נצחון לכך שרוחו של איוואן הרוסי רחוקה מלהישבר, למרות המחסור וההשפלה שכפו עליו על לא עוול בכפיו.

משקע חיובי זה של כוח-עמידה קיבוצי בל-יוכנע הוא, לדברי גיאורג לוקאץ, הצדקה מספקת לתחזית שלפיה עולם הסוציאליזם עומד ערב תחייה והעיוותים הסטאליניסטיים יחוסלו על-ידי עובדות המציאות החדשות יחד עם דרכיו הישנות-החדשות של המארקסיזם האמיתי.²¹ נבואותיו של לוקאץ כבר התישנו נוכח ה"הפשרה" קצרת-הימים וכשלונה של תקופת דובצ'ק בצ'כוסלובקיה. אם לרדן על-פי גורל ספריו של סולזניצין וצעדי הדיכוי שנקטה אגודת הסופרים הסובייטים, הרי "חיסול העיוותים הסטאליניסטיים" אף הוא שייך לתחום של הירהורי-לב. כאשר לוקאץ מוסיף ומכריז כי הנובילה של סולזניצין, ביתה של מטריונה, אינה מתארת את האקדמה החברתית לעתיד כמו שמתאר אותה איוואן דניסוביץ,²² הרי עוול הוא עושה לסופר. אמת, הנובילה מתארת את החיים בכפר נידח בברה"מ בו לא שינתה השפעת הסוציאליזם במידה ניכרת את מהלך החיים המסורתי. אולם תלישות זו שלמראית-עין מן ההווה היא האמצעי הספרותי שנוקט המחבר כדי להביא על הקורא במפתיע גזר-דין שהוא כמעט בבחינת סיום מהופך. מטריונה מתה, ורק בנקודה זו אנו מתחילים לחוש בתפקיד הנוגד שלה בחברה. מעולם לא היה לה מקום-עבודה, מעולם לא התלבשה כאחרות, מעולם לא הסתגלה לתקנים השליטים. "אמות-המידה המוסריות והאֶתיות שלה הפכו אותה ללא-יוצלחית... למשל ולשינה... מרוב טיפשות עבדה בשביל אחרים בלי תשלום".²³ בכל הסיפור כולו אין אנו חשים שמטריונה היא מוצר מיוחד של החיים הסובייטים. רק בסוף ממש בא כתב-האישום של הסופר כמו מהלומה מוחצת המתנשאת כאנדרטה של אמת נגד הפיטפוט המתחסד של הקונפורמיסטים: "כולנו חיינו על-ידיה, ומעולם לא הבינונו שהיא היתה אותה צדקת שבלעדיה... לא יפון שום כפר. לא תפון שום עיר. אף לא ארצנו כולה".²⁴

בניגוד לדעתו של לוקאץ, הרי "האקדמה החברתית" לעתיד גראית בעליל בכיתה של מטריונה משום שבנובילה זו מרומם המחבר את הפרישה לדרגת יסוד מוסד של זכויות היחיד. כאן גם מוקע, על-דרך הרמז, הגזע קשה-הלב של המנהיגות הסובייטית של ימינו, כשהוא נשפט על-פי איזה עקרון מוסרי עליון של התעצמות היחיד, שברוסיה של ימינו היא תלויה-ועומדת.

ייסורי העירנות

ברומן המדור הראשון משמיע סולוניציין את צליל-המפתח ליצירתו זו כמו גם לכל יתר יצירותיו הספרותיות: "האם יכול אדם הגוזהר תמיד, להישאר יצור-אנוש?"²⁵ המשמעות הסימנטית של "אדם" סתם ממלאה שני תפקידים: א) ציון למספר יחיד, וב) סימן לריבוי. הצק (אסיר) כפרט אינו יכול להרשות לעצמו טעויות, או אפילו פליטת-פה, מה-גם כשהוא מתקרב לגמר תקופת-המאסר שלו. אולם אין זה מבחן המיוחד לו לעצמו, שהרי זה גם מבחנם של כל יתר הצקים. הדרגות המשתנות של מודעות ביחס למסגרות-קיום שונות מוסבים על כמויות משתנות של זכויות בכל מקרה. שיכחתן של זכויות, ותהיינה פחותות-ערך ככל שתהיינה, היא ענין של חיים ומוות. תמיד יש בכך סכנה שמא תתגלה כנון-קונפורמיסט ותישלח לסיביריה לכל ימי-חייו. צק אחד שהועבר לא מכבר מבית-סוהר אחר למאורינו, בית-סוהר לבעלי מקצועות חפשיים ומדענים ליד מוסקבה, מתאר בוו הלשון את סביבתו החדשה: "זה לי המישים-ושתים שנה שאני חי, החלמתי ממחלות אנושות, נשוי הייתי לבשים יפות, העמדתי בנים. קיבלתי פרסים אקדמיים—אך מעולם לא נתברכתי באושר כמו היום! להיכן הגעתי? ... אונקיה-וחצי חמאה! לחם שחור... אין איסור על ספרים! מותר להתגלח! השומרים אינם מכים את הצקים. איזה מין יום גדול הוא זה? איזה מין פסגה מזהירה? אולי הלכתי לעולמי? אולי חלום הוא זה? אולי אני בגן-עדן?"²⁶ בתשובה על התפרצות נבוכה זו משיב הבלשן לב רובין, המרצה תקופת-מאסר ארוכה: "אתה נמצא, בדיוק כמו קודם, בגיהנום. אבל עלית אל המדור הטוב והמרומם ביותר שבו—המדור הראשון."²⁷

אם המדור הראשון מוכה את האסיר במקום של עדיפות בגיהנום הרי גם מתייב הוא אותו בדרגה נוספת של תודעה, שהרי הפריפריה הנמוכה ביותר של המדור, כלומר סיביריה, נשארת בגדר איום מתמיד. ייסורי העירנות גם קשים הם כל-כך מפני שבתוך כך כל יחיד ער לסכנות החמורות המובלעות באותו מצב. כאן אדם זוכר את המהלך-על-חבל, שלעולם אינו מרוחק למעלה מפסיעה אחת מן הנפילה הקטלנית. על השאלה איך יכול אדם לשמור על צלם-אנוש אם תמיד הוא נזהר לנפשו ניתנת תשובה מרומזת מפי קוסטוגלוטוב, אחת הדמויות העיקריות באגף הפרטן: "חי אתה רק כשאתה מפר תקנות!"²⁸ אבל כאשר אך הגיע למסקנה זו מיד הוא מבחין באופי ההיפוטטי שלה. אחרי שיחרורו מבית-החולים חזקה עליו שיחזור לאש-טרק, כפר קטן בו עשה את רוב ימי שבייתו וגלותו. רק יום אחד יש לו לנפשו. זו שעת-הכושר שלו להפר את הכללים, להשביע אותה כמיהה סוררת לחופש. הוא משוטט לו ברחובות ולבסוף הוא עושה דרכו אל גן-החיות. כאן הוא תופס שהחיות המוחזקות בשבי אי-אפשר לשחרר אותן בלי לגרום להן רעה בל-תשוער. כיון שניטלה מהן סביבת מולדתן, קיפחו את מושג החופש הראציונלי. אם ישלחון לחפשי רק יכבידו עליהן,²⁹ לבסוף הוא תופס שאם פעם ישוב לחיים נורמליים לא ימצא את מקומו.

ייסורי העירנות עיקרם חולי של נפש היחיד ולא של הנשמה הקולקטיבית, אף כי עלולים הם להתלות כלל של יחידים בחברה מסוימת. פרויד טוען שהאני-העליון

התרבותי אינו מעוניין במבנה השכלי והנפשי של יצורי-אנוש. הוא יוצא מתוך הנחה שהאני של אדם מסוגל מבחינה פסיכולוגית לכל הנדרש ממנו, שהאני שלו יש לו שליטה ללא גבול על האיד שלו. לכן כאשר האני העליון מוציא פקודה אין הוא שואל אם יכולים בני-אדם להישמע לה. לדעת פרויד זו הנחה מוטעית שהרי אפילו אנשים נורמליים יש להם רק שליטה מוגבלת על האיד. אם הדרישות התרבותיות עולות על שיעור יכולתו של אדם, הרי ימרוד או יגלה גילויים נברוטיים.⁸⁰

מצב העירנות השורר כמדוס אופראנדי במשטר הסובייטי הוא חולי שכלל היחידים חשים בו בחינת האצלה של המנהיג ה"נצחי", שהוא עצמו קרבן לבדודי-שינה. הפסיכוגיגזיס של תסמונת זו הוא בגדר ex post facto בהתפתחות אישיותו של יוסף סטאלין. בנעוריו, כפי שראינו למעלה, היו חייו קודש לשירות הכנסיה בה היה הוא חבר מסור הדבק בפולחנה בלהט עצבני. ברי שהדחקת הדחפים המיניים היא השלמה מקבילה בהקשר זה, וזאת משום ש"רוב המקרים של נדודי-שינה עצבניים אפשר למצוא את סיבתם בחוסר סיפוק מיני".⁸¹ כשמתאר סולז'ניצין את חולה-הסרטן קוסטוגלוטוב הרי הוא מוסיף חיוך להנחה זו. קודם לשיחרורו מבית-החולים תוקף אותו גל פתאומי של סערת-רגש. חש הוא כי שבו החיים, כי שוב יש עמם הבטחה. הוא מדבר על "הזכות להתהלך בלי לחכות לפקודה; הזכות להיות לבד; הזכות להתבונן בכוכבים שלא סומאו בזרקורים של מחנה-מאסר; הזכות לכבות את האור בלילה ולישון בחושך; הזכות לשים מכתבים בתיבת-מכתבים; הזכות לנוח ביום-הראשון; הזכות לרחוץ בנהר... היו עוד... הרבה זכויות כאלו. ובתוכן היתה הזכות לדבר אל גשים".⁸²

רשימה אמנותית זו של מחדלים גדושה דברים שסולז'ניצין מתארם כטראומה של האדם הסובייטי. הגם שזכויות קטנות אלו ממלאות את קוסטוגלוטוב תקוה הרי אין הן אלא פרי דמיונו, אפר של אנוש מחוץ הממאן למות. קודם ליציאתו מבית-החולים קיבל שתי הזמנות מנשים לבלות אתן את הלילה בטרם ישוב להתיצב במקום-גלותו. הוא עושה דרכו אל ביתה של ד"ר ורה גאנגארט, הרופאה הצעירה המטפלת בו, שבמשך חדשי הטיפול התפתחו גם אצלה רגשות כלפיו. ואולם עתה שהוא בן-חורין—למשך יום אחד בלבד—לממש את ערגתו העזה אליה, אין ביכולתו לעשות זאת והוא חוזר אל אוש-טרק, מקום גלותו לעולם-ועד. יש הרגשה של איז' אונות וסירוס מיני ככל שהרומן מתקרב לסיומו. זמן קצר לפני עזבו את גן-החיות בו בילה את השעות הספורות שלפני נסיעתו נמשכת תשומת-לבו אל שלט המוצמד אל כלוב ריק. הוא קורא את הכתובת האומרת כי קיפוף הריזוס החי שם הכרח היה להוציאו מפני שמישהו הטיל טבק בעיניה של החיה ועיך אותה. קוסטוגלוטוב נדהם לנוכח המצב הזה, המציאותי עד להחריד. איזה איש רע מצא לו עונג בכך שמנע מיצור חף-מפשע להשקיף על העולם, שלל מפריה זו את מקומה הצנוע בחיים. אבל לא מעשה בווי זה הוא שמעורר את זעמו אלא בעיקר העובדה שאותו רשע עשה זאת "סתם ככה".⁸³ בבשורה רעה זו מגיע הרומן בנימה צורמת אל סיומו בתוך מסגרת כללית של ייאוש ואבדן.

קשר השתיקה

בדמותו של חולה-הסרטן שולובין הקים הסופר מצבת לסבלו הדומם של העם הסובייטי. שולובין, לשעבר מרצה במטריאליזם היסטורי, עמד בפני גלים-גלים של התקפות על ישרו עד שנמוג ונשתכת מלבו אפילו השיר האחרון של צלם-האדם שבו. מה שנותר הוא הפצע הממוגל של שתיקה ומראית-עין של זו שהיתה פעם קריירה אקדמית מזהירה. ברגע של רחמים מופרת שתיקה זו כאשר שולובין מתוודה לפני קוסטוגולוטוב כי חי כמג'ל-ב. כאשר שלטו תורתיו של טרופים ליסנקו בבילוגיה הסובייטית, לא העז איש לקום כנגדו. לאמיתו של דבר, הוקיע ליסנקו כל איש-מדע שלא כרע ולא השתחוה לפניו. שולובין לא נשא קולו כאשר הושמדו ספרי-לימוד שנכתבו בידי חוקרים בעלי דעה משלהם. לא היו, כמובן, שום שריפות-ספרים רשמיות, שום מדורות. דבר זה נחשב דראמה מיותרת. ספרים בלתי-רצויים נחטבו לתגור. שולובין רק ניסח איזה מסמך, מזכיר-המפלגה ובא-כוח האגף המיוחד חתם עליו, ושוב לא היה הספר קיים.³⁴ שולובין מביע הרגשת-אשם על שלא מחה אבל הוא תמה מדוע אנשים שיכלו להשמיע קול-מחאה העדיפו לעמוד בשתיקתם. אלמנתו של לנין, נאד'ז'דה קונסטאנטינובנה קרופסקאיה, ראתה איך העם נתקף פחד מהמם, ראתה איך אלילי-השוק משתלטים, אך לא זזה משתיקתה. אורד'ז'ניקידזה, הבולשביק הוותיק שהיה ממונה על התיעוש בשנות ה-30, נכלא במבצר-שליסלברג ואחרי-כן נשלח לסיביריה. מדוע לא פצה את פיו? הוא התאבד אחרי-כן בלי שישמיע קול-מחאה.³⁵

שולובין מוצא איזה הגיון בקשר זה של שתיקה. בפנותו אל קוסטוגולוטוב הוא אומר: "לעולם אל תאשים את הסוציאליזם בסבל ובשנים האכזריות שעברו עליך. כל כמה שתחשוב על כך, הרי הקיאה ההיסטוריה את הקאפיטליזם לעולם-ועד!"³⁶ אפשר מאד שזה ההגיון המאפשר לשולובין לחיות עם הרגשת-האשם הנוראה שלו. אולי גם יש כאן הסבר לסירובו של סולוֹזְנִיצִין לבוא לשטוקהולם ולקבל שם את פרס-נובל לספרות. בכתבה ממוסקבה מתאריך 8 בפברואר 1972 טוען הניו-יורק טיימס כי האיש "חשש שמא לא יורשה לחזור לברית-המועצות".³⁷ הסופר, להבדיל משולובין, פתח את פיו ודיבר. ואולם מחאתו לא הופעה בלשון של התנגדות מדינית אלא בעיקר בלשון של ריפורמה מוסרית. קיצורו של דבר, אין הוא נגד המשטר הקומוניסטי באשר הוא אלא נגד חשבון-הכדאיות המדיני והקלקלות הנובעות ממנו. ברנסנס של הלגיטיזם, לפי נוסחו של סולוֹזְנִיצִין, טבוע למעשה חותמו של קול-קורא הומאניסטי, ולפיכך הריהו ממילא קונטר-מהפכני. זהו סלע-המחלוקת בפולמוס בין הסופר ובין הפרוידים הסובייטי החורף וקובע. משום כך שמו של סולוֹזְנִיצִין חוזר ועולה שוב ושוב כהתגלמות הרע בנסיון הדראמתי של ההנהגה להעמיד דוגמה של התראה לכל האזרחים. המאמר המוזכר למעלה מספר על משפט שנערך נגד הפורש ולאדימיר ק. בוקובסקי בו הקטיגור מלעזו על הנאשם שהוא גורם אנטי-סובייטי נפשע. בהתקפה זו מוזכר סולוֹזְנִיצִין כמהגר-ברוח ומובטחת לו הורדה בדרגה, משל כאילו היה שותף לקשר עם הנאשם: "כתבי-הפלסתר של סולוֹזְנִיצִין

נגד העם הסובייטי, שעוללו בעפר את הישגי מולדתנו ואת כבודו של העם הסובייטי, היו חומר מתאים למסע-התעמולה האנטי-סובייטי השיגרתי שנופח במערב... נתנו לו את פרס-נובל... פשוט מפני שהוציא לעז על המציאות הסובייטית".³⁸

שולובין, המשמש דוברו של סולז'ניצין למען ריפורמה מוסרית ברומן אגף הפרטן, מעולם אינו מעוניין בפוליטיקה אלא בעיקר בגילוי הפשוט של רגשי-חיבה אנושיים. הדרכת בני-אדם אל האושר איננה מטרה לעצמה. לאמיתו של דבר, הרי זו סתם עבודה זרה. ואולם חיבת-אנוש היא האידיאל המרומם ביותר שיכולה האנושות לשאוף אליו. הוא מסכם את האני-מאמין שלו בתמימות של נביא: "כאשר יהיו לנו די כיכרות לחם לבן לרמוס אותן בעקבינו, כאשר יהיה לנו די חלב להיחנק בו, עדיין לא נהיה מאושרים אפילו כמלוא נימה. אבל אם נחלוק יחד בדברים המצויים לנו בצמצום, נוכל להיות מאושרים היום! אם נדאג רק לאושר ולמצוות פרו-ורכו רק נמלא את פני האדמה בלי בינה וניצור חברה מפחידה".³⁹ יש גץ של תקוות-עלומים בהכרתו של שולובין על "הסוציאליזם האטי" עם שהשיחה בין שני חולי-הסרטן קרבה לסיומה.⁴⁰ האדם נשאר מבשר התקוה למרות צל-הענק המפיסטופלי של טטאלין או של כל הסטאלינים הקטנים החולשים על ההווה הסובייטית.

אלקסנדר סולז'ניצין נגד אגודת הסופרים הסובייטים קריאתו של סולז'ניצין לסוציאליזם אטי, שלפרקים הוא מכנהו מוסרי, היתה הנושא העיקרי על סדר-היום במושב הוועד של אגודת הסופרים הסובייטים שנערך ביום 22 בספטמבר 1967. באותה ישיבה, שאליה זימן המחבר, אמר ה"חבר" אזירוב: "סוציאליזם מוסרי הוא סוציאליזם של פיליסטרים. הוא ישן ופרימיטיבי, (בפנותו אל סולז'ניצין) ואינני מבין איך כו לאדם לא להבין זאת, איך יכול אדם למצוא בזה משהו".⁴¹ בוויכוח זה מוטלת על כף-המאזניים גישתו השרשית של הסופר אל התהליך הדמוקרטי, שעליה ממליץ קוסטוגלוטוב, חולה-הסרטן, בזו הלשון: "יותר מדי הייתי מסור לדמוקרטיה. ניסיתי להפיץ את הדמוקרטיה בצבא, כלומר השבתי דבר לממונים עלי".⁴² הבנה ישרה זו של התהליך הדמוקרטי—שלא לומר: הבנה תמימה—נעדרת, לדברי הסופר, מרוסיה של ימינו. יותר מדי עומדים על תורת הסוציאליזם, פחות מדי מתחשבים בצרכי האדם כמו שהם מסתמנים בתוך מערכת-התיחסות פראגמטית של יום-יום. סולז'ניצין לועג לפרופסור-לפילוסופיה הסובל מסרטן-הגרזן (!): "מה טירטר שם בכלל בהרצאות שלו? אולי פשוט היה מבבל לאנשים את המוח? ומה היה הטעם בכל הפילוסופיה הזאת אם היה חסרי-ישע כלי-כך נוכח מחלתו?"⁴³

כמו שה"חבר" אזירוב מאגודת-הסופרים מוכיח את סולז'ניצין על פניו בגלל עמדתו בסוגיית "הסוציאליזם המוסרי", כך סאלינסקי, מזכיר האגודה, חוזר על המושפל-הראשון של המטריאליזם ההיסטורי: "אני אישית סבור שהסוציאליזם נקבע על-ידי חוקי הכלכלה".⁴⁴ הסופר מפנה את טענותיו נגד יסוד מוסד זה של הדיאלקטיקה המארקסיסטית. בשיחה המוזכרת למעלה בין קוסטוגלוטוב לשולובין מדגיש זה

האחרון שפל צרתו של הסטאליניזם נעוצה בעובדה שהאתיקה הפסידה הרבה מערכה. "עלינו להראות לעולם חברה שבה כל היחסים, עקרונות-היסוד והחוקים נובעים במישרים מן האתיקה, וממנה בלבד. דרישות האתיקה צריכות לקבוע את כל השיקולים."⁴⁶ אולם הכלל של סולז'ניצין, שצריך להקדים את האתיקה לכלכלה, הוא דבר-היפוכו מפני שהוא שולל את המסקנות המדיניות של תורת-הכלכלה בתהליך הדיאלקטי. ועוד טוען המחבר שאין הסוציאליזם האתי צריך להתעניין באשרם של הפירות אלא ברגשי-החובה בין הבריות. באקלים מסוג זה יעניק האדם מאהבתו גם לבעלי-החיים. קריאתו הלוהטת: "אם נחלל מאהבת בעלי-חיים גזירה עלינו שנחלל גם מאהבת הנברא-בצלם"⁴⁷ יש בה הד של הערצה לחיים מאת אלברט שוייצר.

בריוח-הנשימה הקצר שהחל עם תכנית הליברליזציה של ניקיטה כרושצ'וב בוועידה ה-20 ב-1956 הוצבו ליד ההגה ליברלים כגון אלכסנדר טווארדובסקי, העורך הראשי של "נובי מיר". היה בברית-המועצות אקלים כללי של מתירנות יחסית ובזכות כך היה יום אחד בחייו של איוואן דניסוביץ' יכול להופיע בצורתו המקורית. אולם קצרים באמת היו ימי ה"הפשרה" בה נתאפשר האני-מאמין ההומאניסטי של סולז'ניצין. כיום שוב צפויים סופרים ברוסיה לאמצעי-הדיכוי של המפלגה. כשאמר תומאס פ. ויטני ב-1962 כי "בביטחה אפשר לצפות לכך שהסופרים הרוסיים ינצלו במלוא המידה את כל התרת-הרצועה החדשה באווירה האופפת את יצירתם,"⁴⁸ ביסס את תקוותו על עמדתו הליברלית של כרושצ'וב בעת ההיא. דעתו של ויטני, חרף כל האופטימיות הרעננה שבה, יש בה גם מנה הגונה של תמימות, שלא לומר קוצר-ראות מדיני. סולז'ניצין קרוב הרבה יותר לדופק האמיתי של החיים הרוסיים כשהוא מתאר את דמותו של קנזורוב, מזכיר הוועד המחוזי, בנובילה שלו למופת העניין: "הוא מעולם לא חזר בו מדברו. כדיון דברו של סטאלין במוסקבה בעבר, כך דין דברו של קנזורוב כיום: מעולם לא שונה ומעולם לא בוטל. ואף כי סטאלין מת זה כבר, קנזורוב עדיין היה כאן."⁴⁹

העובדה שהסטאלינים הקטנים ועושי-דברו המתרפסים של הסטאליניזם עודם מצויים בכל מקום מתבררת מתוך התגובה של יורי באראבאש הטוען כי בנובילה זו סולז'ניצין "פועל בקטיגוריות מופשטות שאינן חדורות תוכן חברתי ממשי."⁴⁹ בדומה לזה קרובים לקו המפלגתי דברי הבקורת של ר. נ. סליורסטור: "קשה לחוש בסיפורו של סולז'ניצין באיזה רגש לחיים של היום."⁵⁰ המתירנות היחסית של תקופת כרושצ'וב היא כבר נחלת העבר, שכן הסטאלינים האלמוניים הקטנים שוב מושכים בחוטים בכל שטחי החיים הציבוריים. המבחן שסולז'ניצין עומד בו כיום מעמיד את הפילפולים של באראבאש וסליורסטוב ודומיהם כמו גם את האופטימיות הרעננה של ויטני באור נלעג בצד חזונו הנבואי של הסופר.

גיאורג לוקאץ': פוסק בחסד עצמו בעד סולז'ניצין
ספרו של גיאורג לוקאץ', סולז'ניצין, הוא מעשה-ידין של מבקר דגול שלאסונו פעל
תחת חסותם של הפטרונים הקומוניסטיים פקוחי-העין. לכן חייב היה לרצות בכל

אחד מדפי ספרו ממש את הצנזור הרכון עליו. העובדה שהתעורר להביע דעתו על סולז'ניצין, ה'פרסונה נון-גראטה" הראשונה-במעלה בברית-המועצות, מצביעה על הזדהות נפשית עם הסופר. אירווינג האו אומר כי "איש אינטליגנטי כמו לוקאץ' ספק אם אפשר שלא ידע שהוא חוזר ומשבח את סולז'ניצין בעד אותן מידות טובות שהוא עצמו גילה אותן רק לעתים רחוקות".⁵¹ נקודה אחת המעוררת תמיהה בדברי לוקאץ' על אוואן דניסוביץ': "הבעיות של חיי-יומיום בעולם הסטאליני... אין בהן שום צד שווה ממש עם חיי המחנה".⁵² כל כמה שתהיה זו אולי הערה מוזרה למשמע-אוזן, אפשר בכל-זאת להבין אותה כשאדם צריך להשתחוות למצבי-הרוח של אדונים גחמניים. אמירה זו סותרת את הדעה המוסכמת שהרי המצב במחנה הוא, למעשה, רוסייה הסטאלינית, ובמידה רבה—העולם הסובייטי כשהוא לעצמו.

ההזדהות של לוקאץ' עם סולז'ניצין טמונה דווקא בסירובו של זה האחרון לכופף ראש לתכתיבים של המפלגה. אולם הודאה זו שבשתיקה אינה יכולה ללוש צורה של סולידאריות גלויה. תחת זאת טורח לוקאץ' בלי הרף להצדיק את הסופר הנרדף בנימוקים ספרותיים. הנה כך הוא טוען שסולז'ניצין יצר טיפוס חדש של רומן בו היעדרה של עלילה מאוחדת מביא לידי סיפור-מעשה דינאמי ביותר ודראמה פנימית. דבר זה מצדו יוצר קשרים סיפוריים-אחידים, דראמטיים בתנועתם, שלכאורה אין קשר ביניהם ואפשר לצרפם לכללות של תגובות אנוש על מכלול-בעיות חשוב.⁵³

גם אם דברים אלה לובשים משמעות בתוך הקשר ספרותי, הריהם עוקפים את תת-הרובד הנפשי שבו בשורתו של הסופר מתגלה בעליל. לשון אחרת: תכנה של יצירה ספרותית נקבע על-ידי צורת הבעתה. הארי שלוכוואר (Slochower) טוען כי "באמצעות הכשרונות המיוחדים של האמן—השימוש שהוא עושה בצורה, במבנה, בקצבים, בדימויים—זהו ה'כיצד' שלו וכך אנו מגיעים אל הרובד הספון של ה'מה' שלו".⁵⁴

גישתו של לוקאץ', הספרותית הטהורה, היא נסיון להוכיח שיצירותיו של סולז'ניצין משקפות נאמנה את "הריאליזם הסוציאליסטי". הוא טוען כי ההבדל היסודי בין מניעי הסוציאליזם והקאפיטליזם נעוץ ברוחו האמיתית של מארקס, המאפשרת לאדם לעשות את ההיסטוריה שלו במו-ידי. ⁵⁵ לדוגמה הוא מביא את ה-הקפמים לתומאס מאן בו הרופאים הם "רק משקיפים על הדראמה האידיאולוגית, אך לא דווקא נפשות פועלות בה". ⁵⁶ יש צילצול של מלאכותיות בטיעון של לוקאץ'. אם האדם, לפי רוחו האמיתית של מארקס, עושה את ההיסטוריה שלו במו-ידי, הרי עד כאן ספק אם נגלה הדבר לעין בחיים הסובייטיים. הטענה שלו שדמויותיו של מאן רואות את מטרתן היחידה בהחלמה הפיזית ⁵⁷ היא מוגזמת. למען האמת, הגיבור, האנס קאסטורף, יוצא מבדידותו המזהירה ומכניס את ראשו במיפגש הרעיוני עם המזרח. מעל לשאון התותחים, שיקולי הקיום נגוזים בתוך מאבקו של האדם המערבי לשמירת זהותו. כאשר לוקאץ' מוסיף עוד ואומר שסולז'ניצין הולך בעקבות הרומן הסוציאליסטי החדש של מאקארנקו [דרך לחיים] וכי בזה הוא משרת "את התקדמות ההווה הסוציאל-היסטורית", ⁵⁸ הרי בזה הוא מנסה להצדיק את הטכניקה הספרותית

של סולז'ניצין כתרומה מארקסיאנית לאמיתה. אחר-כך מסיק לוקאץ את המסקנה ש"סולז'ניצין ברר לו דרך סיפור זו על-מנת לתאר תקופת-מעבר בעלת חשיבות היסטורית מופלגת בדרכה של האנושות אל הסוציאליזם, תוך שהוא מדגיש במיוחד את סתירותיה העמוקות ואת כוחותיה השליליים הברורים ביותר".⁶⁰

אף כי הדברים נכונים ביסודם, נוטים אנו גם לחשוב כי ברירתה של דרך הסיפור משקפת תת-רובד גפשי שאותו אין לוקאץ מביא בחשבון. סגנון הוא בעיקר ענין של בחירה מדעית אך לעולם אין להקל ראש ב"מיסטיקה של ההשתתפות" (מונח של לוי-בריל) של תוכן תת-מודע, התורם לסגנון אישי. אם המחנה הסוציאליסטי שרוי בתקופת-מעבר חשובה, סגנונו של הסופר הוא המשקף התפתחות זו. נוסח אחר, תוכן שהוא תת-הכרתי בראש-וראשונה מופיע בסופו של דבר כהאצלות בתוך יחס-הגומלים המדע של האני העליון. כשאנו רואים את הדבר בהקשר זה, אין דרך הסיפור של הסופר משקפת את "הקווים השליליים הברורים מאליהם" אלא את הנפש הקיבוצית הרצוצה של העם הסובייטי. התגובות האישיות הפתלתלות—הקשורות קשר רופף לעלילה, או שאינן קשורות אליה כלל—בשום-פנים אינן מכוונות להשיג מה שקרוי בפי לוקאץ "שלמות שאין לה אח ודוגמה"⁶¹ אלא בעיקר את "מנות-ההשתברות" השונות החושפות תשתית פסיכוטית. העובדה שסולז'ניצין מצליח למסור תמונה חיה של החיים הסובייטיים היא בכל-זאת סימן של הצטיינות, למרות הגירעון הנפשי הטבוע במהות ה"נתון" החברתי שלו.

סיכומו של דבר: יצירותיו של אלקסנדר סולז'ניצין מגלות תשתית פסיכית מוגדרת שמבקרית-הספרות כמעט לא נתנו דעתם עליה. הנסיון של גיאורג לוקאץ לאפיין את סגנונו של סולז'ניצין כתרומה מארקסיאנית-לאמיתה לזקה בחסר הואיל והוא עוקף את תפקידו של סגנון אגב דיון בתוכן. הדבר לובש משמעות בהקשר פסיכולוגי. הסופר מתאר את דמותו של סטאלין, את ה"נצחית" טרוף-השינה העמל ליצור "תרבות אידיאלית" ובכך הוא מעיד על איזו גטייה גרקיטטית מובהקת. מצב העירנות מצביע גם על נפש קאטאטונית המואצלת על גופו של העם הסובייטי. כתוצאה מכך מתגלות בתוך הקולקטיב הסובייטי תסמונות פסיכוטיות כמו סירוס והרגשה כללית של אי-אונות.

יצירתו של סולז'ניצין מבטאה אנטייתזה איתת בתוך מסגרת הדיאלקטיקה הסובייטית. בגלל קריאתו לריפורמה אמיתית לפי עקרונות הלניזם נעשה "פרנסונה גון-גראטה" במולדתו שלו. בכל-זאת נותר בכתביו שביב רפה של תקוה למרות אווירת הדיכודן הכללית בתקופה הפוסט-סטאלינית, בעיקר מפני שברור כי הסטאלינים הקטנים עודם בחיים גם אחרי מותו של ה"נצחית".

הערות

- 1 סולז'ניצין, אלקסנדר : המדור הראשון, לפי תרגום אנגלי של תומאס ה. ויטני, ניו־יורק, ספרי בנטם, 1969, ע' 130.
- 2 שם, ע' 130.
- 3 שרדר, תיאודור : "פסיכולוגיה של פנתאיסט אחד", *The Psychoanalytic Review*, כרך ח, מס. 3, יולי 1921, ע' 328 וגו'.
- 4 פרויד, זיגמונד : כל כתבי (מהדורה אנגלית), כרך ז, "שלושה מאמרים על המיניות", ע' 170 וגו'.
- 5 סולז'ניצין, אלקסנדר : המדור הראשון, ע' 132.
- 6 שם, ע' 132.
- 7 פרויד, זיגמונד : כל כתבי (כנ"ל) כרך כא, "עתידה של אשליה", עמ' 43/44 וגו'.
- 8 שם, ע' 42.
- 9 שם, ע' 13 וגו'.
- 10 פרויד, זיגמונד, כנ"ל, כרך כא, "התרבות ותרעומותיה", ע' 96.
- 11 ריד, הרברט : *To Hell with Culture*. ניו־יורק, ספרי שוקן, 1964, עמ' 8/9 וגו'.
- 12 סולז'ניצין, אלקסנדר : המדור הראשון, ע' 475.
- 13 שם, ע' 475.
- 14 שם, ע' 477.
- 15 שם, ע' 477.
- 16 מנינגר, קארל : *The Human Mind*. ניו־יורק, הגילדה הספרותית של אמריקה, 1930, ע' 306.
- 17 ראנק, אוטו : הפסיכולוגיה והנפש, תרגום אנגלי של ויליאם ד. טרנר, ניו־יורק, א. ס. בארנס ושות' 1961, ע' 93 וגו'.
- 18 הייורד, מקס ולאבדו, ליאופולד : "מבוא". ביום אחד כחיו של איוואן דניסוביץ', מאת אל. סולז'ניצין, תרגום אנגלי מקס הייורד ורונאלד רינגלי, ניו־יורק, פרדריק א. פרייגר, 1963, ע' 10.
- 19 שם, ע' 10א.
- 20 סולז'ניצין, אלקסנדר : יום אחד כחיו של איוואן דניסוביץ', ע' 210.
- 21 לוקאץ', גיאורג : סולז'ניצין, תרגום אנגלי של ויליאם דוד גראף, קמבריג', מאס, הוצאת MIT, 1971, ע' 15 וגו'.
- 22 שם, עמ' 22/23 וגו'.
- 23 סולז'ניצין, אלקסנדר : מעולם איננו טועים. "ביתה של מאטריונה", תרגום אנגלי של פול ו. בלקסטוק, קולומביה, הוצאת האוניברסיטה של דרום־קארוליינה, 1903, ע' 100.
- 24 שם, ע' 100.
- 25 סולז'ניצין, אלקסנדר : המדור הראשון, ע' 4.
- 26 שם, ע' 9.
- 27 שם, ע' 9.
- 28 סולז'ניצין, אלקסנדר : אנה הפרטון, תרגום אנגלי של ניקולאס בתל דוד בורג, ניו־יורק, ספרי בנטם, 1969, ע' 464.
- 29 שם, ע' 505.
- 30 פרויד, זיגמונד : כל כתבי (כנ"ל), כרך כא, "התרבות ותרעומותיה", ע' 143 וגו'.
- 31 פרויד, זיגמונד : שם, כרך ז, "שלושה מאמרים על תורת המיניות", ע' 180, הערה 1.
- 32 סולז'ניצין, אלקסנדר : אנה הפרטון, עמ' 150/151.

- 33 שם, ע' 532.
- 34 שם, ע' 438 וגו'.
- 35 שם, ע' 439 וגו'.
- 36 שם, ע' 440.
- 37 "התקפה חדשה על סולו'ניצין", כתבה מיוחדת בניו-יורק טיימס, 9, בפברואר 1972, ע' 5, טור 3.
- 38 שם, ע' 5, טור 4.
- 39 סולו'ניצין, אלקסנדר : אגף הפרטון, ע' 443.
- 40 ראה מאמרו של הארי שלוכוואר, "מבוא לארנסט בלוך", ב-Judaism, חורף 1972.
- 41 סולו'ניצין, אלקסנדר : אגף הפרטון, "נספח", ע' 550.
- 42 שם, עמ' 218/219.
- 43 שם, ע' 149.
- 44 שם, "נספח", ע' 546.
- 45 שם, ע' 442.
- 46 שם, ע' 269 וגו'.
- 47 ויטני, תימאס פ. : הספרות החדשה ברוסיה, אן ארבור, הוצאת אוניברסיטת מישיגן, 1972, ע' 51.
- 48 סולו'ניצין, אלקסנדר : לטובת הענין, תרגום אנגלי של דוד פלזיד ומקס הייורד, ניו-יורק, פרידריק א. פרייגר, 1964, ע' 83.
- 49 באראבאש, יורי בליטראטורנאיה גאזיטה, 31 באוגוסט 1963. מצוטט ב"נספח" לטובת הענין, ע' 105.
- 50 סליורסטור, ר. נ. בליטראטורנאיה גאזיטה, 19 באוקטובר 1963, מצוטט ב"נספח" לטובת הענין, עמ' 114/115.
- 51 האו, אירווינג : "לוקאץ' וסולו'ניצין". ב-Dissent, ניו-יורק, דצמבר 1971, ע' 644.
- 52 לוקאץ', גיאורג : סולו'ניצין, ע' 14.
- 53 שם, ע' 43 וגו'.
- 54 שלוכוואר, הארי : "הגישה הפסיכו-אנאליטית לספרות : כמה מכשלות והבטחות". בספר *Literature and Psychology*, טינק, אוניברסיטת פרלי דיקינסון, 1971, מס. 2, ע' 108.
- 55 לוקאץ', גיאורג : סולו'ניצין, ע' 48 וגו'.
- 56 שם, ע' 48.
- 57 שם, ע' 48 וגו'.
- 58 שם, ע' 48.
- 59 שם, ע' 76.
- 60 שם, ע' 76.